
OBLIKOVANJE SODOBNEGA POTROŠNIKA

O spremembah v preskrbi in pridelavi živil na Slovenskem

Maja Godina Golija

95

IZVLEČEK

Preskrba z živili je ena osnovnih dejavnosti človeka. Čeprav se sodobna preskrba in pridelava hrane močno razlikujeta od oblik v preteklosti in je naša hrana vedno bolj odvisna od kupljenih in že pripravljenih živil, z etnološkega vidika sodobne oblike preskrbe z živili še niso bile raziskane. Avtorica v članku obravnava glavne značilnosti preskrbe in pridelave živil na Slovenskem od začetka 20. stoletja do danes, načine kupovanja in priprave živil, konzerviranje živil in pripravljane njihovih zalog in delež sredstev za nakup živil v družinskem proračunu nekoč in danes.

Ključne besede: preskrba z živili, pridelovanje živil, prehrana, trgovina, družinski proračun

ABSTRACT

The provision of food is one of the basic activities of man. Even though modern food supply and production greatly differ from past forms and our food increasingly depends on bought and prepared food products, modern forms of food supply have not been researched yet from an ethnological viewpoint. The article deals with the principal characteristics of the food supply and production in Slovenia from the early 20th century to the present, the ways of buying and preparing food, food conservation and preparation of food stocks, and the share of expenditure on food in the family budget in the past and today.

Keywords: food supply, food production, food, trade, family budget

Uvod

Preskrba in pridelava živil sta bili v človeški zgodovini v vseh kulturah osnovni gospodarski dejavnosti, katerima so bile podrejene vse druge prakse skupnosti. Zato je zanimanje raziskovalcev, zlasti arheologov, antropologov in etnologov za to področje človekovega bivanja razumljivo. Številne študije obravnavajo tradicionalne oblike gospodarstva in pridobivanja živil ter preskrbo z njimi, manj je del, ki bi obravnavala sodobne oblike preskrbe s hrano. Vendar raziskovalci prav na tem področju, podobno kot na drugih področjih predmetnega sveta, zaznavamo znatne spremembe. Nekoč so predmeti imeli lastno, drugačno življenje, ki se je končalo, ko so bili iztrošeni. Mnogi predmeti so se hranili, ker bi se lahko porabili ob kateri drugi priložnosti, predelovali so se in spreminjali ter uporabljali v zelo različne namene, danes pa jih zavržemo mnogo prej, še neizstrošene, le tisti, ki imajo estetsko vrednost ali so pomembna priča preteklega življenja, dobijo mesto v muzejih (Köstlin 2005: 22). Živila, ki jih danes zavržemo kot stara, so veljala nekoč kot še dobra in uporabna, pripravljali so jih za vsakodnevne obroke. Plesnivi kruh so obrezali in ga nadrobili ter prelili z vročo juho, kavo ali mlekom ter s tem dobili močniku podobno jed, ki so jo uživali zlasti za večerje in zajtrke. Kruh so tudi posušili ali ga porabili za cmoke, nadeve, pečenjake in kipnike. Podobno kot druge predmete so tudi hrano skušali porabiti do konca. "Hrano se je spoštovalo!" je pogosta izjava informatorjev, ki se spominjajo drugačnega odnosa do živil in pripravljenih jedi.¹ Danes pa se, npr. kruh, pogosto znajde v smetnjakih in postane (kako nepričakovano!) sredstvo politične manipulacije – kot da za živila ne veljajo s sociološkega vidika dobro raziskane zakonitosti potrošnje dobrin. Po njih je preseženo stališče, da je potrošnja praktično avtomatski odgovor na kapitalistično produkcijo ali ustvarjanje umetnih potreb z oglaševanjem. Potrošniška kultura je sicer neločljivo povezana z množično kapitalistično produkcijo, vendar to ne izčrpa celotnega pomena potrošniške kulture. Potrošnja je osrednja moderna kulturna praksa in okrog nje se vrtila cela vrsta človekovih motivacij, upanj, ambicij in aspiracij.

Pri tem se pojavlja vprašanje: kaj so naravne in kaj umetne potrebe človeka? Večina razprav na to temo namreč predpostavlja, da obstajajo naravne človekove potrebe in konstruirane, umetno ustvarjene lažne potrebe. Sodobna industrija naj bi s pomočjo oglaševanja in drugih medijev, ki so namenjeni kultiviranju potrošnje, ustvarjala umetne potrebe, ki so družbeno konstruirane, odvečne in zmanipulirane (Luthar 2002: 245). In vse navedeno seveda velja tudi za potrošnjo hrane. Prav živilska industrija je danes izrazito profitno naravnana, prehranski proizvodi so eni izmed najbolj pogosto reklamiranih in trgovina s prehranskimi dodatki (tudi prepovedanimi) je v razvitem svetu ena izmed najbolj cvetočih.

Pričujoča razprava želi podati etnološki vidik glavnih značilnosti preskrbe s prehrano na Slovenskem v 20. in na začetku 21. stoletja. Nagle spremembe, ki se

¹ Terensko delo v podeželskem in urbanem okolju v letih 1995–2007 je pripeljalo do podobnega zaključka: pred obdobjem večjega dviga življenjskega standarda v drugi polovici 60. let 20. stoletja je bil odnos do hrane zelo spoštljiv, tudi v okoljih zelo bogatih družin, kot je npr. družinah tovarnarjev. Za hrano se ni po nepotrebnem zapravljalo denarja, gospodinje so morale pokazati svojo spretnost in skrbnost tudi z zelo premišljenim trošenjem denarja za nakup živil, mnogokrat se je pri hrani varčevalo denar za druge izdatke.

vrstijo tudi na tem področju življenja, pa zahtevajo, bolj kot do sedaj, dolgotrajnejše raziskovanje te problematike z vidika različnih družboslovnih in humanističnih znanstvenih disciplin.

Preskrba z živili na Slovenskem v zadnjih sto letih

Večina slovenskega prebivalstva je na začetku 20. stoletja živela na podeželju in se ukvarjala s kmetijstvom, večja mesta in industrijska središča so bila redka ter so s svojimi dejavnostmi zagotavljala dohodek manjši skupini Slovencev. Kljub postopni industrializaciji dežele, zlasti po prvi svetovni vojni, je bil delež agrarnega prebivalstva še vedno zelo visok: leta 1921 je bilo v Sloveniji še 66 % agrarnega prebivalstva, leta 1931 59,9 %, leta 1940 pa nekaj nad 50 % (Čvirn 2000: 339). Le nekatera mestna središča so imela večje industrijske obrate, npr. Ljubljana in Maribor, z več kot tisoč zaposlenimi, ki so pospeševali njihov nagli razvoj in izgradnjo delavskih predmestij, v katera se je preseljevalo zlasti okoliško podeželsko prebivalstvo, ki je našlo delo v tovarnah. Pomembna so bila tudi nekatera rudarska in železarska središča, npr. Idrija, Trbovlje, Mežica in Laško.

Večina kmetijskih dejavnosti je bila pred drugo svetovno vojno povezana s samopreskrbo prebivalstva, zlasti preskrbo z živili in kurjavo, manj je bila pomembna prodaja kmetijskih pridelkov. Med najpomembnejšimi kmetijskimi dejavnostmi je bila pridelava sveže in konzervirane hrane za lastno gospodinjstvo (Ložar 1944: 98). Živila večinoma tudi niso bila predmet menjave, ampak so služila lastni uporabi. Njihova pridelava je bila odvisna od velikosti kmetij in njihove geografske lege ter s tem povezanimi naravnimi pogoji kmetovanja. Gajili so zlasti tiste kmetijske pridelke, ki so na posameznih območjih Slovenije uspevali in so dajal zanesljivi pridelek, zato se je tudi prehrana prebivalstva v tem času regionalno še zelo razlikovala (Godina Golija 2006: 51–52).

Spremembe so v prehrano prodirale postopoma, povezane so bile zlasti z večjo mobilnostjo podeželskega prebivalstva in lažjim pretokom dobrin. Podeželski prebivalci, ki so se zaposlili v mestih ali so tja zahajali zaradi zaslužka samo občasno, so spoznavali nova živila in jedi, prevzeli so tudi nekatere mestne prehrabene navade in jih prenašali v podeželsko okolje. Z boljšimi cestnimi in železniškimi povezavami je trgovina z živili dosegla tudi bolj oddaljene kraje, kmečko prebivalstvo je vedno bolj kupovalo nekatera živila za vsakdanjo prehrano v trgovinah, sestava jedilnih obrokov se je postopoma zelo spremenila. Del podeželskega prebivalstva je iskal zaslužek tudi v bolj oddaljenih krajih, dnevno so se vozili na delo v industrijska ali rudarska središča in del dohodka porabili za nakup živil v mestih. Hrana je postala vedno manj odvisna od domačih pridelkov, zaradi kupljenih živil tudi vedno bolj poenotena in manj regionalno pestra (Godina Golija 2006: 53). Vendar so se večje spremembe v preskrbi z živili in pripravi jedilnih obrokov začele šele po drugi svetovni vojni, zlasti konec petdesetih let, še bolj pa v šestdesetih letih 20. stoletja, ko se je življenjski standard večine prebivalcev v socialistični Jugoslaviji izboljšal in se je povečala tudi do tedaj skromna kupna moč prebivalstva.

Preskrba z živili mestnega prebivalstva na Slovenskem je bila pred drugo svetovno vojno odvisna od okoliških agrarnih produktov. Mesta Ljubljana, Maribor, Celje, Novo

mesto in Trst so imela bogato kmetijsko zaledje, iz katerega so kmetje dnevno prinašali v njih prodajati svoje pridelke. Tako lahko zapišemo, da se je večina mestnega prebivalstva na Slovenskem vse do srede 20. stoletja preskrbovala z živili in kmetijskimi pridelki iz bližnje agrarne okolice (Židov 1994: 23). V mestih so bile tudi trgovine, ki so prodajale uvožena živila in živila ter začimbe iz bolj oddaljenih dežel in kolonij. Imenovale so se trgovine s kolonialnim blagom, a je bila cena živil v njih znatno višja, zato so bila ta živila za večino prebivalstva predraga in so jih kupovali le ob redkih priložnostih (Godina Golija 1996: 34).

Ob tržnih dnevih pa so v mesta prihajali tudi kmetje iz bolj oddaljenih krajev in preprodajalke kmetijskih izdelkov, ki so pripotovale z vlakom, na vozovih ali peš, npr. Šavrinke, prodajalke kmetijskih pridelkov iz Istre. Te so pešočile v Trst tudi več dni, sproti na kmetijah odkupovale še njihove pridelke, npr. jajca, ter jih v mestih prodajale po domovih in na tržnicah (Ledinek 2000: 25–27).

Mestno prebivalstvo, ki je bilo v prehrani odvisno zlasti od kupljenih živil, je trpelo večje pomanjkanje med prvo svetovno vojno, pa tudi pred začetkom druge, med njo in po njej. Kljub uvedbi kart za živila med prvo in drugo svetovno vojno je bila preskrba z njimi slaba in neredna. Mariborski pravnik dr. Avgust Reisman je v svojih spominih na prvo svetovno vojno zapisal, da so bile fronte tudi doma, predvsem pred trgovinami, mesnicami in pekarnami, še prej pa pred uradi za karte (Reisman 1939: 61). Kot so pripovedovali informatorji, ki so doživeli prvo in drugo svetovno vojno, je bila preskrba gospodinjev, kljub uvedbi kart, odvisna zlasti od naklonjenosti trgovcev z živili, pekov in mesarjev, kajti karte same po sebi niso zadostovale. Mestno prebivalstvo je v vojnem času prizadelo zlasti pomanjkanje moke, zato je pogosto prihajalo tudi do protestov izstradanih meščanov (Godina Golija 1996: 35).

Meščani so si v vojnem času skušali izboljšati preskrbo tudi z nekaterimi kmetijskimi pridelki, ki so jih dobili od sorodnikov in znancev na podeželju. Ti so jih kljub strogim prepovedim in omejitvam trgovanja uspeli skriti in so jih prodajali ali zamenjevali za druge artikle na črno. Zapisi in spomini na prvo svetovno vojno govore, da so med njo cele procesije ljudi iz mest ob nedeljah hodile na podeželje in da se celo najbolj gosposke dame niso sramovale nositi natlačenih nahrbtnikov z živili v mesto (Reisman 1939: 62).

Kmalu po prvi svetovni vojni, že konec leta 1918, so se razmere v preskrbi prebivalstva z živili začele izboljševati. Novembra leta 1918 so bili po slovenskih mestih ustanovljeni mestni prehranjevalni sveti, ki so skrbeli za redno oskrbo prebivalstva z živili. Narodna vlada v Ljubljani je določila cene za osnovna živila: pšenico, rž, ječmen, oves, proso, ajdo, krompir in fižol. Sprostila je tudi klanje prašičev in promet s sadjem in zelenjavo. Ukrepi so bili uspešni in pisci v tedanjih časopisih so ugotavljali, da živil že po nekaj mesecih na trgu ni več primanjkovalo in da je bila njihova cena primerna.

Poleg kupovanja živil je bila tudi za mestno prebivalstvo pomembna njihova lastna pridelava. Ta se je ohranila v manjši meri vse do danes. Do sredine šestdesetih let 20. stoletja in večanja kupne moči tukajšnjega prebivalstva je bila pomembna predvsem pridelava vrtnin, nekatere zelenjave in sadja ter gojitev malih živali, zlasti perutnine, prašičev in zajcev. Čeprav je bila značilna zlasti za revnejše mestno prebivalstvo, ki si

je na takšen način skušalo izboljšati gmotni položaj in zmanjšati življenjske stroške, pa lahko pridelovanje lastne zelenjave in sadja zasledimo tudi v najbogatejših mestnih družinah. Te so imele zaposlene hišne posle, zlasti služkinje in kuharice, ki so poleg drugih hišnih opravil pogosto morale skrbeti za nego in obdelovanje zelenjavnih vrtov (Žagar 1986: 30). Pridelke z vrtov so tudi vlagale oz. konzervirale ter tako pripravljale domače zaloge hrane za gospodarjevo družino za zimo.

Kljub boljšemu gmotnemu položaju prebivalstva na Slovenskem se je konec 20. stoletja ponovno povečalo zanimanje za obdelovanje zelenjavnih vrtov in pridelavo lastne zelenjave in sadja. To lahko pojasnimo tako z navezanostjo velikega dela slovenskega mestnega prebivalstva (zaradi svojega kmečkega izvora) z vaškim načinom življenja kot tudi z željo po pridelavi lastne, bolj zdrave zelenjave in sadja.

Z vse večjim poznavanjem zdravih načinov pridelave hrane in propagiranjem različnih oblik biodinamičnega vrtnarjenja se večja tudi število ljudi iz mestnega okolja, ki del svojega prostega časa preživlja ob gojitvi vrtnin na domačih in najetih vrtovih v mestu in bližnji okolici.

Po podatkih pridobljenih iz literature in z lastnim terenskim delom² lahko sklepamo, da ima kar dve tretjini Slovencev zelenjavni vrt, na katerem prideluje zelenjavo in sadje, od tega je ena petina mestnih gospodinjstev. Na podeželju je pridelava sadja in zelenjave usmerjena v pridelavo večjih količin, zlasti krompirja, fižola, solate, paradižnika, kumar, zelja, paprike, korenja, jabolka, hrušk, breskev, češenj in jagod. V mestih pa na vrtovih pridelujejo največkrat manjše količine zelenjave in sadja za sprotno porabo, npr. solato, radič, paradižnik, papriko in jagode.

Spremembe v preskrbi z živili na Slovenskem

Spremembe so v preskrbo prebivalstva z živili in v njihove vsakdanje jedilnike vnesle zlasti svetovni vojni, obdobja regulirane preskrbe prebivalcev po njiju in višanje življenjskega standarda v obdobjih gospodarske rasti. Večje novosti so v prehrano Slovencev po drugi svetovni vojni vnesli tudi UNRRA paketi³, njihova vsebina in posamezna živila so se še danes zelo živo ohranila v spominu informatorjev.

Prvi paketi so bili na Slovenskem razdeljeni novembra leta 1945 in so vsebovali naslednja živila: prepečenec, konzervo prešane šunke, konzervo prešane slanine, posušeno polenovko, rumen in rdečkast sir, za katerega informatorji ne vedo imena, zavitek prave kave, zavitek čaja, konzervirano mleko, pražene arašide, kikirikijevo maslo, mleko v prahu, marmelado ali džem, žvečilni gumi, zavitke čokolade ali kakava, sladkor v kockah in zavitkih. Posebej so med prebivalstvo delili tudi ribje olje. UNRRA paketi so vsebovali tudi manjše zavitke, po pet kosov, cigaret (Mlakar Adamič 2004: 38).

² Od decembra 2007 do marca 2008 je avtorica anketirala 40 naključno izbranih odraslih prebivalcev Slovenije s podeželja in mestnih središč. Anketna vprašanja so bila namenjena pridobivanju podatkov o lastni pridelavi sadja in zelenjave na Slovenskem, o kupovanju živil, o lastni pripravi in konzerviranju živil in o deležu dohodka, ki ga porabijo za nakup hrane. Prim. tudi Tivadar 2003:89.

³ UNRRA - United Nations Relief and Rehabilitation Administration (mednarodna pomoč Združenih narodov beguncem in žrtvam vojne).

Za distribucijo UNRRA paketov je v prvih letih po drugi svetovni vojni skrbel zlasti Rdeči križ, ki jih je razdelili po vrtcih, šolah in bolnišnicah. Posamezne družine so dobile UNRRA pakete le nekajkrat na leto. Njihova velikost in vsebina sta bili odvisni od dejavnosti odraslih in števila družinskih članov. Največje so dobili težki fizični delavci, npr. rudarji, srednje velike profesionisti, npr. tesarji, ključavničarji, zidarji, male pa navadni delavci.

100

Poleg naštetih sestavin so UNRRA paketi vsebovali še nekatera Slovincem neznana živila, npr. slane in sladke krekerje, koruzo v slani vodi, sadne ploščice in ribji puding. S pomočjo teh paketov so spoznavali nekatera nova živila in se učili njihove uporabe pri pripravi vsakdanjih obrokov. Nad tistimi, ki so bila podobna domačim proizvodom, npr. nad slanino iz konzerve, so bili navdušeni, nad drugimi so bili razočarani, okus jim je bil zelo tuj in živil niso uporabljali za lastno prehrano, ampak so jih imeli za krmiljenje prašičev. Težave so jim povzročala nekatera živila v prahu, navodila za njihovo pripravo so bila v angleškem jeziku, taka živila pa so imeli v kuhinji prvič in jih zato niso znali pravilno skuhati. Zlasti so imeli težave z uporabo mleka in jajc v prahu. Jajca v prahu, ki so jim bila popolna neznanka, so zato po ameriškem predsedniku Harryu S. Thrumannu posmehljivo imenovali Trumanova jajca ter jih v svoji prehrani niso uživali (Adric 2004: 404). Mleko v prahu pa so zaradi nepoznavanja zmešali z malo vode v gosto kremo in ga uživali na kruhu ali samostojno kot sladico. Pomanjkanje živil je trajalo vse do konca petdesetih let 20. stoletja, zato so živila iz UNRRA paketov tudi prodajali v tedanjih trgovinah.

V šestdesetih in sedemdesetih letih se je preskrba z živili v skladu z ekonomsko rastjo države izboljševala. V trgovinah si v primerjavi z drugimi socialističnimi državami lahko kupil več uvoženih živil, npr. agrume, banane, čokolado, pravi čaj in kavo, a je bila izbira posameznih živilskih proizvodov skromna. Nastanejo nove vrste trgovin – marketi, ki ponujajo lahko dostopna živila na policah, ki si jih kupci sami ogledajo in postrežejo. Veča se tudi zanimanje za predelana, industrijsko pripravljena živila. Podobno kot drugod v Evropi ljudje tudi pri nas vedno bolj cenijo industrijsko predelana živila oz. proizvode živilske industrije, npr. konzerve mesa in mesnih proizvodov, rib, zelenjave in industrijsko izdelane pijače (Cockta, Ora, stekleničene mineralne vode), pudinge in jušne koncentrate. Britanski sociolog Beardsworth ugotavlja, da so v šestdesetih letih 20. stoletja ljudje hrepeneli po predelanih oz. prečiščenih živilih, danes pa jih zaradi dietetskih razlogov, ker predstavljajo le prazne kalorije, in njihovih simbolnih konotacij (umetna, mrtva hrana ...) zavračamo (Beardsworth 1997: 158).

Kupovanje tovrstnih živil in njihovo vključevanje v prehrano je pomenilo tudi ljudem v Sloveniji v šestdesetih in začetku sedemdesetih let 20. stoletja dokaz višanja življenjskega standarda in večanje kupne moči, pa tudi modernosti, ki je celo na področju preskrbe z živili sledila zgledom iz bolj ekonomsko razvitih zahodnoevropskih držav.

Toda razmere so se kmalu spremenile. Zaradi pomanjkanja deviznih rezerv, vse večje zadolženosti države, visoke inflacije in omejenega uvoza konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 20. stoletja začnejo nekatera uvožena živila v naših trgovinah primanjkovati. Zlasti veliko je bilo pomanjkanje prave kave in čokolade, pa tudi nekaterih drugih uvoženih živil, npr. banan, riža, mandarin ipd. Ljudje so si pomagali tako, da

SKOL PO VSEM SVETU
International
SVETLO PIVO IN TUDI PRI NAS!

talis pivo

merzd

KAVA
užitiek

101

VEČ KOT PETDESET LET

Gorenjka

JEDILNA ČOKOL

ZITO

Gorenjka

vodi v
kvaliteti

Reklame za živila, konec 60. let 20. stoletja

so živila kupovali v sosednjih Avstriji in Italiji ali od preprodajalcev, ki so skrbeli, da so ta živila prišla tudi v bolj oddaljene kraje države. Stanje s preskrbo prebivalcev se je v nekaj letih izboljšalo, zlasti z nastankom samostojne države Republike Slovenije leta 1991. Poleg domačih trgovcev se v Sloveniji razširi tudi mreža tujih trgovcev z živili, ki poskrbijo za veliko pestrost, dostopnost in konkurenčnost živil proizvajalcev iz različnih evropskih dežel.

Načini kupovanja živil

102

Slovenija ima bogate kmetijske pokrajine, ki so v preteklih stoletjih nudile večino proizvodov za prehrano tukajšnjega prebivalstva. To je zato le manjši del živil kupovalo v trgovinah, na sejmi in tržnicah. Kmetijski pridelki so bili tudi pomemben predmet trgovanja in izvoza Slovencev v sosednje dežele. Kmetje so prodajali zlasti vino, oljčno olje, zelenjavo in sadje, svoje pridelke so prodajali v bližnjih mestih, izvažali pa so jih z vlaki tudi v večja evropska mesta, npr. na Dunaj in v Trst. Najbolj so slovele briške češnje, ki so jih izvažali v Avstrijo, pa pomladna zelenjava iz Primorske (Sketelj 1998: 71)

Nekaj živil so kupovali v branjarijah in trgovinah z mešanim blagom, tako imenovanih "špecarijah", ki so se ohranile do konca šestdesetih let 20. stoletja, ko začnejo prevladovati nove vrste trgovin. "Špecarij" je bilo veliko zlasti v mestih in večjih krajih na podeželju. Poleg teh so bile v mestih še nekatere druge vrste trgovin z živili, npr. trgovine s kolonialnim blagom, ki so prodajale velik izbor uvoženega čaja, kave, začimb in čokolade; pekarnice, mlekarne in mesarije. V mestih in industrijskih središčih so prodajale živila tudi nabavljalne in konzumne zadruge. Te od prodaje niso plačevale davkov, zato so lahko svojim članom ponudile izdelke po nižji ceni in so bile trgovcem z živili velika konkurenca. V zadrugah so kupovali živila ljudje z najnižjimi dohodki, npr. delavci in nižji uradniki, v nabavljalnih zadrugah državnih uslužbencev pa tudi uradniki višje uprave in celo županova družina (Godina Golija 1996: 38).

V konzumnih zadrugah je bilo razširjeno kupovanje na knjigo oziroma na "puf", kot so imenovali kupovanje na dolg, tega so kupci poravnali ob izplačilnih dnevih ali še bolj redko. Ob koncu leta so stalnim kupcem izračunali tudi višino letnih nakupov, ki so jih opravili pri njih, in jih za nakupe tudi primerno nagradili z manjšimi darili. Potrebno je omeniti, da so ravnali podobno tudi mnogi drugi trgovci v mestih in na podeželju, saj je bila konkurenca med njimi velika in za kupce so se morali potruditi z različnimi ugodnostmi.

Večina gospodinj je do druge svetovne vojne kupovala enkrat tedensko ali enkrat na štirinajst dni, pogosto ob plačilnih dnevih. Pri hrani je večina družin varčevala, saj le-ta spada v intimno sfero življenja, ki je omogočala, da so prihranjeni denar uporabili za bolj reprezentativne nakupe, npr. obleko, obutev ali stanovanjsko opremo (Wiegelmann 2006: 15). S tako redkimi nakupi so se želeli izogniti vsakodnevnim nepremišljenim nakupom, zato so kupovali le najnujnejša živila, tista, ki so tvorila osnovo jedilnih obrokov ob delavnikih, le tu in tam so kupili tudi kakšen priboljšek ali sestavino za boljše ali praznično jed. Največkrat so nakupe sestavljala naslednja živila: moka, sol, koruzni in pšenični zdrob, kava, sladkor, olje, kis, mast in nekatere začimbe, torej živila, ki so jih pri kuhi najbolj potrebovali in so bila za nizko kupno moč večine

prebivalstva najbolj dostopna. Cena živil se je gibala tudi glede na njihovo kakovost, sredi tridesetih let 20. stoletja je bila cena enega kilograma moke od 2,5 do 3,5 din, enega kilograma soli od 2,8 do 3 din, pšeničnega in koruznega zdroba od 2 do 4 din. Prave kave po domovih v tem času večinoma niso kuhali, zato so jo trgovci prodajali v zelo malih zavojčkih, npr. od 3 do 5 dekagramov, ki so jo gospodinje dodajale h kavnim nadomestkom za boljši okus. Ti so bili sestavljeni iz praženega ječmena, cikoriije in kavnih nadomestkov proizvajalcev Kneipp ali Franck. Najcenejši sladkor je bil tisti, ki so ga prodajali v obliki stožca, imenovali so ga 'štokdeker', dražji je bil kristalni sladkor, ki je stal od 13,3 do 15 din za kilogram, najdražji pa sladkor v kockah, en kilogram je stal 16, 5 din (Godina Golija 1996: 39). Za sladkanje jedi in pijač so kljub prepovedi uporabljali tudi saharin. Tega so kupovali v revnejših gospodinjstvih od preprodajalcev, ki so ga prodajali po hišah.

Po obdobju regulirane preskrbe med drugo svetovno vojno in po njej se uveljavi bolj pogosto kupovanje živil po trgovinah, nekatera, npr. kruh, mleko in mlečni izdelki, so kupovali tudi vsakodnevno. Na to je gotovo vplivala bolj gosta mreža trgovin v mestih in na podeželju, pa tudi vedno boljša kupna moč prebivalstva na Slovenskem. V šestdesetih letih 20. stoletja nastanejo v Sloveniji tudi večje trgovine z mešanim blagom oz. prvi marketi. Na policah večjih trgovskih podjetij, npr. Koloniale in Mercator, so bili ponujeni zlasti prehrabeni izdelki domačih proizvajalcev, s katerimi si je kupec postregel sam in zanje plačal pri blagajni. V času motene preskrbe z živili v sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 20. stoletja so nekatere družine kupovale večino živil tudi v supermarketih v sosednjih državah. Po osamosvojitvi države Slovenije in ureditvi tržišča s prehrabnimi izdelki nastanejo nakupovalna središča – hipermarketi, ki skušajo pritegniti kupce z različnimi akcijami. Podobno kot trgovci pred sto leti ponujajo današnji trgovci svojim stalnim kupcem različne popuste ali pa jih obdarijo z manjšimi darili.

Ugotovimo lahko, da je mreža trgovin z živili na Slovenskem zelo gosta. V povprečju ima trgovino vsako tretje naselje. V večini krajevnih središč in v majhnih naseljih prevladujejo trgovine z živili ali mešanim blagom, v večjih naseljih pa so poleg teh številne tudi specializirane trgovine (Fridl 1998: 240). Kljub temu se je način nakupovanja živil v zadnjem desetletju močno spremenil. Večina anketirancev odgovarja, da nakupuje živila le dva- do trikrat na teden, vsakodnevno nakupovanje nekaterih živil je opuščeno. Največkrat nakupujejo živila v marketih, včasih tudi v hiper- ali megamarketih, ki zahtevajo, da se do trgovine pripelješ in zopet odpelješ z avtomobilom. Podobno ugotavljajo tudi slovenski sociologi. Zaradi priljubljenosti nakupovanja v hipermarketih propadajo in zapirajo manjše trgovine v mestnih četrtih in na podeželju. Sobotno in nedeljsko nakupovanje v nakupovalnih središčih postaja priljubljena oblika preživljanja prostega časa Slovencev (prim. Uršič 2003: 111–113).

Angleški sociolog Alan Ward tovrstni način kupovanja živil povezuje z življenjem sodobnih družin, v katerih je vsak družinski član zelo vezan na svoj urnik. Ti so od družinskega člana do družinskega člana različni in jih je zelo težko uskladiti. Za tedensko nakupovanje hrane v megamarketih družine sicer ne porabijo veliko manj časa kot za vsakodnevne obiske lokalne trgovine, a bistvena razlika je, da nakupovanje ni potrebno vključiti v vsakodnevni natrpani urnik. Kupovanje zalog živil, pa tudi polpripravljene

hrane, sodobni družini omogoča, da pripravlja družinske obroke doma in da jih skupno tudi zaužije, kar je še vedno prevladujoči družbeni ideal (Tivadar 2003: 88).

Priprava in uporaba konzerviranih in polpripravljenih živil

104

Nekatera živila so si v gospodinjstvih na Slovenskem pripravljali sami. Zlasti je bilo to razširjeno na podeželju, kjer so imeli mnogo lastnih pridelkov, ki jih je bilo potrebno konzervirati in kot zaloge pripraviti za zimo in zgodnjo pomlad, pa tudi v mestih. Dolgo časa je bilo razširjeno konzerviranje mesa in mesnih izdelkov z dimljenjem in sušenjem, ki ga je izpodrinila večja uporaba zamrzovalnih skrinj in omar od srede sedemdesetih let 20. stoletja. Prašičev niso klali le na podeželju, ampak je bilo to do petdesetih let 20. stoletja v navadi tudi v mnogih gospodinjstvih v mestih in trgih. Domačo in kupljeno slanino so spuščali v mast, iz nje izdelovali ocvirke in zaseko. Uporaba olja za kuho je bila manjša, do srede šestdesetih let 20. stoletja je prevladovala uporaba svinjske masti. Poleg sušenja in dimljenja mesa so nekatere kose in klobase tudi popekli in jih zalili z mastjo ter jih hranili v posebnih posodah. Mesne izdelke, npr. klobase in salame, so tudi zavili v papir in jih hranili v žitnem zrnju (Baš et al. 2004: 232).

Zelo razširjena je bila priprava kislega zelja in repe, ki sta bili najpomembnejši zimski zelenjavni jedi. Informatorica iz Celja je pripovedovala, da so si za zimo vse do konca šestdesetih let 20. stoletja pripravili 100 kg tega živila, saj je bilo kislo zelje osnova vsakdanjih zimskih obrokov. Nekateri so za lastne potrebe izdelovali tudi jabolčni in vinski kis. V maju in avgustu, ko je bilo veliko kakovostih in poceni jajc, so si pripravljali tudi zaloge le-teh.

Konzerviranje sadja in zelenjave s sladkorjem in vkuhavanjem je bilo pred drugo svetovno vojno na Slovenskem manj uveljavljeno, razširilo se je zlasti po vojni. Verjetno je bila vzrok za to zlasti visoka cena sladkorja, ki je bil glavni konzervans in je bil za mnoga gospodinjstva predrag ter so ga uporabljali v zelo majhnih količinah. Za revnejše družine so bile predrage tudi posebne posode in kozarci, ki so jih za konzerviranje potrebovali. Zato so si pripravili za ozimnico le manjše količine marmelad in kompotov (Godina Golija 1996: 46). Nabirali so tudi maline in pripravljali malinovec. Večina sadja se je na Slovenskem v tem času posušila ali predelala v sadjevec. Od zelenjave so za zimski čas konzervirali predvsem paradižnik, izdelovali so paradižnikovo mezgo, kumarice in peso, ki so ju vlagali v kis. Z razširitvijo zamrzovalnikov se je delno opustilo konzerviranje sadja in zelenjave z vkuhavanjem oz. pasteriziranjem, uveljavilo se je zlasti njegovo zamrzovanje.

Anketiranci, ki so odgovarjali na anketo o preskrbi z živili, so poudarili, da še vedno precej živil konzervirajo doma. Zlasti je razširjeno konzerviranje oz. vlaganje sadja, npr. češenj, breskev, marelic in sliv, ter nekatere zelenjave: kumaric, pese, paprike in fižola; na Primorskem pripravljajo tudi paradižnikovo omako – "salso".

Kupovanje že pripravljene mesne hrane, npr. golažev v konzervah ali drugih konzerviranih živil med prebivalstvom na Slovenskem pred drugo svetovno vojno ni bilo razširjeno. Največkrat so kupovali ribje konzerve, vendar so bile te za večino prebivalstva predrage, in so bile dostopne le premožnejšim posameznikom, revnejšim pa le ob redkih

priložnostih. Tako se je informatorka iz družine direktorja usnjarne spominjala, da so ribjo konzervo za večerjo razdelili štirje družinski člani, ker je bila to v tistem času draga in redka hrana, ki so si jo privoščil le poredkoma (Godina Golija 1996: 48).

Z razvojem živilske industrije po drugi svetovni vojni in višanjem življenjskega standarda so postale tudi konzervirane jedi bolj dostopne večini prebivalstva. Od srede šestdesetih let 20. stoletja se je povečala poraba mesnih konzerv, npr. mesne ali jetrne paštete in mesnega narezka, pa tudi ribjih konzerv. Zelo priljubljena je tudi uporaba konzervirane pese, kumaric, paprike, oliv in mešanih zelenjavnih solat.

Sociologi ugotavljajo, da je v Sloveniji samopreskrba s hrano razmeroma visoka. Skoraj polovica gospodinjstev pridelava zelenjavo za lastno prehrano, tretjina si pridelava tudi sadje. Približno v polovici gospodinjstev redno, vsako leto, vkuhavajo zelenjavo in si na tak način pripravljajo zaloge; sadje vkuhavajo v dveh petinah gospodinjstev. Razširjena je tudi izdelava mesnin, ki jih pripravljajo v četrtini slovenskih gospodinjstev, v tretjini gospodinjstev zamrzujejo tudi večje količine svežega mesa. Zamrzujejo tudi sveže sadje, v četrtini gospodinjstev tudi zelenjavo (Kos 2000: 96).

Kljub temu, da je med Slovenci precejšen odpor do vključevanja industrijsko pripravljene konzervirane hrane in napol pripravljenih živil v jedilne obroke, podatki o njeni prodaji kažejo, da ta strmo narašča. Dve tretjini odraslih prebivalcev Slovenije menita, da vsa umetna kemična sredstva lahko povzročajo raka (Toš in sod. 2000: 93), zato je nezaupanje v živilske proizvode in polpripravljeno hrano, ki vsebujejo kemične dodatke, ter večje zaupanje v doma pridelana živila in iz njih pripravljeno hrano razumljivo. Večja prodaja konzerviranih živil in polpripravljene hrane, ki se je samo v ljubljanskih hipermarketih v letih od 1999 do 2002 povečala kar za petkrat (Tivadar 2003: 89), izvira iz zaposlovanja žensk in vse večje obremenjenosti družinskih članov, ki pripravo svežih živil otežuje, pa tudi iz naraščanja malih gospodinjstev, ki štejejo le enega ali dva člana. Seveda je, kot ugotavljajo raziskovalci, zelo pomembno tudi veselje do kuhanja in to, ali si za to vzameš čas ali ne, kar je zelo povezano z lestvico posameznikovih in skupnostnih vrednot ter s tem povezano razporeditvijo časa. Po Delovi anketi⁴ je za Slovence še vedno najpomembnejši jedilni obrok kosilo, ki ga skušajo v družinah sami pripraviti in skupaj tudi zaužiti. To je zaradi dinamike družinskega življenja še posebej oteženo na podeželju. V mestu so skupna kosila bolj pogosta, na podeželju pa je v družinah mnogo vozačev, ki prihajajo domov iz šol in služb ob različnih urah, zato največkrat zaužijejo kosilo po vrnitvi ločeno od drugih družinskih članov (Podkrižnik 2000: 12).

Kupovanje hrane in družinski proračun

Izdatki za hrano znotraj družinskega proračuna do sedaj v slovenski etnologiji še niso bili bolj obsežno obravnavani. Največkrat so jih obravnavali kot del študij o prehrani posameznih skupin prebivalstva (Godina Golija 1996, Mlakar Adamič 2004) ali pri obravnavi življenja posameznih skupin prebivalstva (Godina 1992). Za etnološke

⁴ Leta 2000 je dnevnik Delo izvedel telefonsko anketo o navadah Slovencev za mizo in me kot raziskovalko prehrane prosil za strokovni komentar.

raziskave je pomembna tudi obravnava knjig izdatkov posameznih gospodinjstev, ki zelo nazorno govore o porabi sredstev za hrano in o njihovi razporeditvi (Tomažič 1984).

Na osnovi objavljenih študij in lastnega raziskovanja lahko zapišemo, da so se izdatki za hrano v 20. stoletju zelo spreminjali. Do izboljšanja življenjskega standarda v šestdesetih letih 20. stoletja je bila večina izdatkov, pa tudi dejavnosti, tukajšnjega prebivalstva povezana zlasti z zagotavljanjem zadostnih količin hrane, ki pa je bila skromna in enolična, sestavljena zlasti iz sezonskih pridelkov, mnogokrat pridelanih na domačih vrtovih ali njivah ali pridobljenih od sorodnikov, pa tudi iz nekaterih kupljenih osnovnih živil. Samopreskrba prebivalstva z živili je razumljiva, če primerjamo višino dohodkov, ceno živil in splošni življenjski standard. Ta je bil v primerjavi z bolj razvitimi evropskimi državami nizek in ni dopuščal obsežnejšega kupovanja in uporabe kupljenih živil v vsakdanji prehrani. Kupovali so zlasti cenejša živila, npr. moko, pšenični in koruzni zдроб, iz katerih so pripravljali jedi za vse tri glavne jedilne obroke. Na manjše kupovanje živil je pomembno vplival tudi delež mestnega prebivalstva in zaposlenost žensk, ki sta bila v primerjavi z današnjima mnogo manjša, večje je bilo tudi število družinskih članov, kar vse je vplivalo na preskrbo prebivalstva z živili.

106

S pomočjo objavljenih statističnih podatkov lahko ugotovimo, da je v letih pred drugo svetovno vojno povprečen delavski dohodek na Slovenskem znašal 800 din, od tega so ga več kot polovico porabili za hrano. Stroški za stanovanje, obleko, obutev in druge izdatke so bili manjši. Hrana je bila torej glede na tedanje dohodke draga, družine so bile močno odvisne od samopreskrbe z živili.

Za leto 1953, ko imamo na voljo že bolj natančne statistične podatke, lahko ugotovimo, da je povprečna letna plača v Sloveniji znašala 18 503 din, od tega je slovenska družina za hrano porabila največji del dohodka, to je 8633 din ali 46,6 % dohodka. Večji izdatek je bil povezan še z nakupom obleke in obutve, in je znašal 2898 din ali 16,7 % dohodka, drugi izdatki, tudi izdatki vezani na stanovanje, so bili bistveno manjši (Statistični ... 1954: 310).

Leta 1968 je povprečna plača znašala 50 126 din, od tega so v družinah porabili za hrano 25 254, kar je 50,38 % dohodka. Štiri leta kasneje, leta 1972, je povprečna plača v Sloveniji znašala 107 113 din. Od tega so prebivalci za hrano porabili 54 108 din ali 50,51 %. To je nekoliko več, kot so porabili Slovenci za hrano leta 1953 in leta 1968, kar kaže tudi na večjo dostopnost živil in nekoliko manjšo samopreskrbo z njimi.

V samostojni državi Sloveniji je leta 2002 povprečni dohodek na člana gospodinjstva znašal 111 8761 slovenskih tolarjev, od tega je bilo za hrano porabljeno 211 900 slovenskih tolarjev ali 17,4 % dohodka (Statistični ... 2004: 271). Delež porabljenih sredstev za nakup hrane od celotnega dohodka se je močno zmanjšal, hrana postane v primerjavi z drugimi življenjskimi potrebščinami dostopnejša. Lastna pridelava živil, ki se je tudi v tem obdobju ohranila, je povezana predvsem z željo, da bi priskrbeli bolj zdrava in okusna, pogosto biološko pridelana živila za lastne potrebe, manj so pomembni ekonomski vzroki.

Količine porabljeni živil v 20. stoletju kažejo, da je hrana Slovencev temeljila zlasti na kruhu in močnatih jedeh. Največ so zaužili jedi iz različnih vrst moke in zdroba (kruh, močnik, žganci, polenta, zlivanke ...), manj so uživali mleka in mlečnih

izdelkov, zelenjave, mesa in sadja. Povprečna družina naj bi po izračunih Dravske banovine morala mesečno leta 1938 kupiti naslednje količine živil: 11 kg krušne moke, 2 kg koruznega zdroba, 1,60 kg govejega mesa, 0,40 kg svinjskega mesa, 12 l mleka, 10 jajc in 1,40 kg sladkorja. Sestava prehrane in poraba živil se ni spremenila tudi po drugi svetovni vojni. Statistični podatki pokažejo, da smo Slovenci največ zaužili kruha in močnatih jedi. Štiričlanska družina je v povprečju zaužila na mesec 10,2 kg kruha in peciva in 31,1 kg moke in zdroba. Velika je bila tudi poraba krompirja – 28,8 kg, mleka – 33,7 litra in 30 jajc. Manjša je bila poraba mesa 6,8 kg, zelenjave 13,1 kg in sadja 11,9 kg. Mesečna poraba sladkorja je znašala 5,3 kg (Statistični ... 1953: 311). Podobna je bila poraba živil tudi v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Največji delež dohodka so na Slovenskem v začetku sedemdesetih let porabili za nakup kruha in močnatih izdelkov, mesa in mleka. Manj pa za nakup zelenjave, sadja, sladkorja in slaščic (Statistični ... 1973: 317).

O nekaterih spremembah porabe živil in sestave jedilnih obrokov govore tudi podatki iz zadnjih dveh desetletij. Leta 2002 so v povprečnem gospodinjstvu v Sloveniji porabili 3,4 % dohodka za nakup kruha in izdelkov iz žita, 4,4 % dohodka za nakup mesa, 2,5 % za nakup mleka, sira in jajc, 1,3 % dohodka za nakup sladkorja, marmelade, medu, sirupov, čokolade in sladkarij, 1,2 % za nakup zelenjave in 1,2 % dohodka za nakup sadja (Statistični .... 2003: 271).

Nakup živil in obseg njihovega vključevanja v vsakdanje jedilne obroke je bil v 20. stoletju odvisen zlasti od nizkih dohodkov in slabe kupne moči večine Slovencev. Pred drugo svetovno vojno so družine kupovale zlasti osnovna, za vsakdanjo prehrano nujna živila, ki jih same niso pridelale, ali so jih pridelale le v malih količinah. To so bila zlasti naslednja živila: moka, sol, koruzni in pšenični zdrob, kava, sladkor, olje, kis, mast in nekatere začimbe, torej živila, ki so jih gospodinje pri vsakdanji kuhi najbolj potrebovale in so bila glede na nizko kupno moč prebivalstva tudi najbolj dostopna. Cena živil se je gibala tudi glede na njihovo kakovost, sredi tridesetih let 20. stoletja je bila cena 1 kg moke 2,5 do 3,5 din, 1 kg soli od 2,8 do 3 din, pšeničnega in koruznega zdroba od 2 do 4 din. Cene drugih živil so bile za večino tedanjega prebivalstva previsoke in so si jih lahko le redko privoščili. Tako je bilo leta 1935 ob povprečni urni delavski mezdi (3 din) tedanjega prebivalstva potrebno delati za 1 kg kave 23,3 ur, za 1 kg svinjine 4,66 ur, za 1 liter namiznega olja 6,78 ur in za 1 kg sladkorja kar 5 ur. Naj za primerjavo navedemo, da je bilo za 1 kg krompirja potrebno delati le 0,33 ure in za 1 kg moke 0,83 ure (Godina 1992: 75).

Večja kupna moč prebivalstva in s tem povezana večja dostopnost živil sta bili značilni šele za zadnja desetletja 20. stoletja. Tedaj se poveča tudi nakup nekaterih dragih živil, npr. kave, mesa, mesnih izdelkov in sladkorja. Zaradi motenj s preskrbo nekaterih živil pride do ustalitve njihove večje porabe in nakupa zlasti od devetdesetih let 20. stoletja dalje. Jedilni obroki postanejo pestrejši, mnogokrat pripravljene iz kupljenih živil in tudi nekaterih polpripravljenih izdelkov. Evropska živilska industrija in pridelovalci živil skrbijo za pestrost preskrbe tržišča z vedno novimi, "izboljšanimi" proizvodi, zaradi mnogokrat etično vprašljive pridelave sadja, zelenjave in zlasti mesa ter jajc pa tudi za nižanje cen prehrabnih izdelkov.

Danes predstavlja nakup živil v velikih in dobro založenih trgovinah in hipermarketih eno od zelo priljubljenih dejavnosti Slovencev, kateri posvečajo mnogo prostega časa in tudi marsikatero prosto nedeljo. Pri tem ne gre le za oblike preskrbe z živili, ampak za mnogo več, za konstituiranje množice, ki je sama sebi namen. Kot je zapisal francoski filozof Baudrillard, izolirani potrošniki pridejo na take lokacije le sanjariti ali iskati proizvod – snov za sanjarjenje, vendar pa to ni dovolj za družbeni dogodek oz. socializacijo. Množičnost še ni zadosten razlog za pojav klasične urbanosti v mestu, ki v sodobnem svetu, po njegovem mnenju, ni več mogoča. Gre le za pojav posnemanja, simulacijo družbenega življenja izoliranih potrošnikov ali za proces naraščanja družbenega kot puščave (Baudrillard 1999: 94).

108

LITERATURA

- ADRIC, Iris
2004 *Leksikon YU mitologije*. Beograd : Rende ; Zagreb : Postscriptum.
- BAŠ, Angelos ... [et al.]
2004 *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana : Mladinska knjiga.
- BAUDRILLARD, Jean
1999 *Simulaker in simulacija; Popoln zločin*. Ljubljana : ŠOU, Študentska založba.
- BEARDSWORTH, Alain; KEIL, Teresa
1997 *Sociology on menu*. London, New York : Routledge.
- CVIRN, Janez ... [et al.]
2000 *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Mladinska knjiga.
- FRIDL, Jerneja ... [et al.]
1998 *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana : DZS.
- GODINA, Maja
1992 *Iz mariborskih predmetij : o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941*. Maribor : Obzorja.
- GODINA GOLJA, Maja
1996 *Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor : Obzorja.
2006 *Prehranski pojmovnik za mlade*. Maribor : Aristej.
- KÖSTLIN, Konrad
2005 *Novi smisao stvari u muzeju. V: Zavičajni muzej : osnovati ili spaliti / Nives Rittig Beljak (ur.)*. Zagreb : Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj.
- KOS, Drago ... [et al.]
2000 *Razvoj orodij in model za spremljanje rabe kmetijskih in živilskih proizvodov*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.
- LEDINEK, Špela; ROGELJA, Nataša
2000 *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana : Slovensko etnološko društvo.
- LOŽAR, Rajko (ur.)
1944 *Narodopisje Slovencev. Del I*. Ljubljana : Klas.
- MLAKAR ADAMIČ, Jana
2004 *Teknilo nam je!*. Trbovlje : Zasavski muzej.
- PODKIŽNIK, Mimi
2000 *Jemo in klepetamo, za televizijo nam ni mar : Slovenci za mizo. Delo 42, št. 4 (6. januar), str. 12*.
- REISMAN, Avgust
1939 *Iz življenja med vojno : avstrijska sodišča*. Ponatis iz Delavske politike. Maribor : [s. n.]
- SKETELJ, Polona
1998 *Več od srebra in zlata nam sadno drevje da ....* Ljubljana : Slovenski etnografski muzej.
- STATISTIČKI
1954 *Statistički godišnjak FNRJ*. Beograd : Savezni zavod za statistiku.
1974 *Statistički godišnjak Jugoslavije*. Beograd : Savezni zavod za statistiku.

STATISTIČNI

2004 *Statistični letopis Republike Slovenije*. Ljubljana : Zavod za statistiko.

TIVADAR, Blanka

2003 Prihraniš čas, zapraviš ljubezen : ambivaletni odnos do kupljene (pol)pripravljene hrane. *Annales. Series historia et sociologia* 13, št. 1, str. 87–102.

TOMAŽIČ, Tanja

1984 Gospodinjski izdatki v meščanski družini : dnevnik Pavle R. od 1916–1950. *Traditiones* 13, str. 111–126.

TOŠ, Niko ... [et al.]

2000 *Slovensko javno mnenje : raziskava o okolju*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.

URŠIČ, Matjaž

2003 *Urbani prostori potrošnje*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.

WIEGELMANN, Günter

2006 *Alltags- und Festspeisen in Mitteleuropa : Innovationen, Strukturen und Regionen vom späten Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Münster ... [etc] : Waxmann.

ŽAGAR, Janja

1986 Služkinje v Ljubljani. *Traditiones* 15, str. 19–49.

ŽIDOV, Nena

1994 *Ljubljanski živilski trg*. Ljubljana : Viharnik.

BESEDA O AVTORICI

Maja Godina Golija, dr., univ. dipl. etnologinja in filozofinja. Od leta 1996 je zaposlena v sekciji za snovno kulturo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, kjer se ukvarja predvsem z raziskovanjem prehrane, gospodarstva in mestnega življenja na Slovenskem. Je avtorica štirih monografij (*Maribor 1919–1941: Oris družabnega življenja*, 1986; *Iz mariborskih predmestij*, 1992; *Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*, 1996; *Prehranski pojmovnik za mlade*, 2006) in številnih znanstvenih člankov in prispevkov. Za Leksikon Etnologije Slovencev (Mladinska knjiga, 2004) je prispevala 164 gesel s področja meščanske in delavske kulture ter prehrane. Od leta 2003 je docentka za področje narodopisje Slovencev na Pedagoški (sedaj Filozofski) fakulteti v Mariboru. Na podiplomski Šoli za študij idej in kultur Univerze v Novi Gorici in ZRC SAZU predava predmet Govorica predmetov – poglavja iz materialne kulture Slovencev. V letih 2003–2008 je bila članica izvršnega predsedstva International Commission for Research into European Food History. Je tudi članica Slovenskega etnološkega društva, SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore), International Commission for Ethnological Food Research in uredništva Historičnega seminarja ZRC SAZU. V letih 2002 in 2003 je bila glavna urednica zbornika *Traditiones*, od leta 2006 je članica mednarodnega uredniškega sveta zbornika *Bealoideas* (Folklore Society of Ireland).

ABOUT THE AUTHOR

Maja Godina Golija, Ph. D., has a BA in ethnology and philosophy. Since 1996, she has been employed with the Section for Material Culture of the Institute of Slovene Ethnology, SRC, SASA, where she mainly researches food, economy, and urban life in Slovenia. She has written four monographs (*Maribor 1919–1941: Oris družabnega življenja*, 1986; *Iz mariborskih predmestij*, 1992; *Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*, 1996; *Prehranski pojmovnik za mlade*, 2006) and many scientific articles and papers. Dr. Godina Golija contributed 164 entries from the field of bourgeois and workers' culture and food to the lexicon of the ethnology of the Slovenes (*Leksikon Etnologije Slovencev*, Mladinska knjiga, 2004). Since 2003, she has been assistant professor of the ethnology of the Slovenes at the Faculty of Education (now Faculty of Arts) in Maribor. At the postgraduate Institute for the Study of Ideas and Cultures of the University of Nova Gorica and SRC, SASA, she lectures the course *The language of objects – Chapters from the material culture of the Slovenes*. She was a member of the executive presidency of the International Commission for Research into European Food History in 2003–2008. She is also a member of the Slovene Ethnological Society, SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore), the International Commission for Ethnological Food Research, and the board of editors of the Historical Seminar of SRSC, SASA. In 2002 and 2003, she was editor-in-chief of the anthology *Traditiones*, and has been a member of the international board of editors of the anthology *Bealoideas* (Folklore Society of Ireland) since 2006.

SUMMARY

THE FORMATION OF THE MODERN CONSUMER

On the changes in the food supply and production in Slovenia

Throughout the history of mankind, the supply and production of food have been basic economic activities in all civilisations, and all other practices practised by communities have been subordinated to them. Numerous studies deal with traditional forms of the economy and food production, and few address contemporary forms of food supply, but researchers have established important changes precisely in this field. In the first half of the 20th century, most of the Slovene population lived in the countryside. Agricultural activities were related to the self-supply of the population, in particular the supply of food and fuel, while selling agricultural produce was less significant. Changes gradually penetrated into the population's foodways and they were mainly connected with the greater mobility of the rural population, employment in the towns, and faster circulation of goods in the 1960s. Until the mid 20th century, most of the Slovene urban population supplied itself with purchased foodstuffs and agricultural produce from the nearby agrarian environment, and many people produced some of it on their own. This practice has been preserved to the present day: no less than two thirds of the Slovenes have a vegetable garden where they grow vegetables and fruit, and one fifth of these gardens is cultivated by urban households. In the 20th century, households in Slovenia conserved and prepared foodstuffs themselves. The respondents to our survey on food supply emphasized that they continue to conserve a lot of food at home, especially fruit and vegetables. We thus established that self-supply of food is still relatively common in Slovenia. Nearly half the households grow vegetables for own consumption, one third also grows fruit, and one fourth of Slovene households makes meat products.

111

The share of income the Slovenes spend on purchasing food has greatly changed: before the Second World War, the average worker's family spent more than half its income on food, in 1953 the average Slovene family spent 46.6% of its income on food, in 1968 50.38%, in 1972 50.51%, and the share had dropped to 17.4% by 2002. The biggest share of money spent on buying food was used on bread and flour products, meat and milk, less on vegetables, fruit, sugar and sweets. Higher purchase power of the population and the greater access to food connected with it became common only in the last decades of the 20th century. Nowadays, purchasing food in big and well-stocked shops and hypermarkets is a very popular pastime with the Slovenes, to which much free time is dedicated, including many free Sundays. This is not just about forms of food supply, but much more - constituting a crowd.
